

УДК 338.433:330.342

С. М. Кирилюк,
к. е. н., доцент, докторант,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
А. М. Проциликіна,
к. е. н., доцент, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН НА АГРАРНОМУ РИНКУ УКРАЇНИ

TRANSFORMATION OF ECONOMIC RELATIONS STRUCTURE AT THE AGRARIAN MARKET OF UKRAINE

Анотація. Досліджено тенденції та наслідки трансформації економічних відносин на аграрному ринку України. Проаналізовано стан внутрішнього агропродовольчого ринку, що дало змогу визначити чинники, які перешкоджають його розвитку. Запропоновано методику розрахунку середньозваженого рівня товарності продукції. Визначено умови ефективного використання споживчого попиту.

Аннотация. Исследованы тенденции и последствия трансформации экономических отношений на аграрном рынке Украины. Проанализировано состояние внутреннего агропродовольственного рынка, что дало возможность определить негативные факторы его развития. Предложена методика расчета средневзвешенного уровня товарности продукции. Определены условия эффективного использования потребительского спроса.

Annotation. Tendencies and consequences of economic relations transformation at the agrarian market of Ukraine are investigated. An internal agrofood market condition is analysed, that gave an opportunity to define factors that prevent to it's development. The methods of computation of average weighted level of production marketability suggest. The terms of the consumer demands effective use are certain.

Ключові слова: аграрний ринок, суб'єктна і об'єктна структура, кон'юнктура ринку, рівень товарності продукції, ємність ринку.

Ключевые слова: аграрный рынок, субъектная и объектная структура, конъюнктура рынка, уровень товарности продукции, ёмкость рынка.

Keywords: agrarian market, subject and objective structure, market state of affairs, average weighted level of production marketability, market capacity.

Постановка проблеми. Ринкова трансформація економіки України характеризується появою нових соціально-економічних умов розвитку аграрного ринку. В умовах невизначеності ринкового середовища потребує удосконалення структура економічних відносин. Інституційні перетворення мають бути направлені на розвиток підприємницької ініціативи, адаптації інфраструктурних складових до специфіки внутрішнього аграрного ринку, вдосконалення системи відносин розподілу й обміну, посилення матеріальної зацікавленості сільгоспвиробників у підвищенні результативності виробництва та раціоналізації господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема трансформації структури економічних відносин на аграрному ринку досліджувалась багатьма вітчизняними й зарубіжними науковцями, передусім Л. Абалкіним, В. Боевим, П. Гайдуцьким, В. Зіновчуком, В. Лукіновим, М. Маліком, В. Месель-Веселяком, В. Милосердовим, І. Ушачовим, П. Саблуком, О. Шпичаком та ін.

Вказані вчені зробили суттєвий внесок у розвиток теорії та практики формування економічних відносин на аграрному ринку. Разом з тим низка проблем, пов'язаних з формуванням ефективного механізму державного регулювання аграрного ринку та підтримки сільськогосподарських товаровиробників, врегулюванням їх взаємовідносин з іншими ринковими суб'єктами, створенням умов для збільшення ємності внутрішнього ринку, потребують подальшого дослідження.

Метою статті є визначення проблем та перспектив трансформації структури економічних відносин на аграрному ринку України.

Вклад основного матеріалу. Трансформація, як правило, передбачає поступове накопичення кількісних та якісних змін параметрів економічної системи, що зумовлюють еволюцію її структури. Однак процеси формування та розвитку аграрного ринку в Україні відбувались під впливом кардинальних (революційних) змін у системі економічних відносин, наслідком яких стала руйнація попередньої централізованої системи збуту сільськогосподарської продукції й продовольства.

Внаслідок ринкових трансформацій суттєво змінилась природа ринків сільськогосподарської продукції – замість єдиного державного заготівельника чи споживспілки з'явилися численні покупці-власники і, відповідно, конкуренція, якої не знали виробники до 1990 р. Інфраструктура, яка на той час обслуговувала реалізацію сільськогосподарської продукції, частково перепрофільована, частково зруйнована. Сільгоспвиробники обмежені в доступі до складської, транспортної та переробної інфраструктури, не завжди мають можливість обрати більш прибутковий ринок збуту.

Стан та перспективи наповнюваності аграрного ринку в післяреформений період визначаються, поряд з особливостями сільськогосподарського виробництва та розподілу продукції, незадовільним станом матеріальної бази й оплати праці, низьким рівнем продуктивності праці в сільському господарстві. Загалом результати сільськогосподарського виробництва наведені у табл. 1.

Виробництво валової продукції сільського господарства у 2011 р. в порівнянні з 1990 р. (у постійних цінах 2010 р.) знизилось на 49,1 млрд. грн. або на 17,4%. Загалом обсяги виробництва рослинницької продукції у 2011 р. перевищили відповідний показник 1990 р. на 11,6%, проте катастрофічно зменшились обсяги виробництва тваринницької продукції (на 48,1%), передусім молока та м'яса [1; 2; 3]. Зниження рентабельності виробництва тваринницької продукції в сільгосппідприємствах з 22% у 1990 р. до негативного рівня протягом майже усього історичного періоду незалежності змусило більшість із них відмовитися від цього збиткового виду діяльності. Якщо рентабельність вирощування великої рогатої худоби (ВРХ) на м'ясо в сільськогосподарських підприємствах у 1990 р. становила 20,6%, свиней – 20,7%, то в 2011 р. вона була від'ємною (відповідно -24,8 % і -3,7%) [3].

Таблиця 1.

**Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств
(у постійних цінах 2010 року; мільйонів гривень)**

	Рік							2011 до 1990, %	Суб'єктна структура виробницт-ва у 2011р, %
	1990	1995	2000	2005	2009	2010	2011		
Усі категорії господарств									
Валова продукція	282774,2	183890,3	151022,2	179605,8	197935,9	194886,5	233696,3	82,6	100
у тому числі									
продукція рослинництва	145502,0	106329,6	92838,9	114479,9	129908,3	124554,1	162436,4	111,6	100
продукція тваринництва	137272,2	77560,7	58183,3	65125,9	68027,6	70332,4	71259,9	51,9	100
Сільськогосподарські підприємства									
Валова продукція	199161,3	99448,6	57997,7	72764,7	96273,6	94089,0	121053,7	60,8	51,8
у тому числі									
продукція рослинництва	117938,0	67549,1	45791,0	55677,0	71275,2	66812,7	92138,4	78,1	56,7
продукція тваринництва	81223,3	31899,5	12206,7	17087,7	24998,4	27276,3	28915,3	35,6	40,6
Господарства населення									
Валова продукція	83612,9	84441,7	93024,5	106841,1	101662,3	100797,5	112642,6	134,7	48,2
у тому числі									
продукція рослинництва	27564,0	38780,5	47047,9	58802,9	58633,1	57741,4	70298,0	255,0	43,3
продукція тваринництва	56048,9	45661,2	45976,6	48038,2	43029,2	43056,1	42344,6	75,6	59,4

Джерело – розраховано на основі даних Державної служби статистики України [1; 2].

Щодо рослинницької продукції, то слід відзначити значне зростання у 2011 р. (проти відповідних показників 1990 р.) обсягів виробництва насіння соняшнику (з 2,57 млн. т до 8,66 млн. т), ріпаку (з 0,13 млн. т до 1,44 млн. т), сої (з 0,1 млн. т до 2,26 млн. т) [4]. Однак у науковців ці показники не викликають оптимізму. Значне неконтрольоване поширення вирощування перших двох культур спричиняє виснаження ґрунтів, забруднення їх грибками, шкідниками, тому зарубіжні країни (піклуючись про родючість власних земель) активно імпортують ці культури або продукти їх переробки. Відповідно, на основі зростаючого попиту формується сприятлива цінова кон'юнктура на світовому ринку, що стимулює їх виробництво. Це ще погіршує і до того складну ситуацію з якістю земель в Україні, зумовлену значною їх розораністю. Розораність сільськогосподарських угідь сягнула 80 % і значно перевищує цей показник у США та ЄС (відповідно 40% і 53%). Якщо в Україні на частку ріллі припадає 56,1% земельних площ, то у США – лише 18,6%, країнах зони євро – 24,4% [5].

У структурі виробництва рослинницької продукції частка господарств населення у 2011 р. становила 43,3 %, тваринницької – 59,4 % [2]. Щодо аналізу динаміки обсягів виробництва, то, порівняно із 1990 р., спостерігається значне скорочення у 2011 р. обсягів сільськогосподарського виробництва у сільськогосподарських підприємствах.

Необхідно відзначити, що певні позитивні зрушення в обсягах виробництва сільськогосподарської продукції, що почалися із 2000 року, незначно вплинули на фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників. Загалом рентабельність сільськогосподарського виробництва у 2011 р. була майже удвічі нижчою, ніж у 1990 р. (27,0% проти 42,6%). Зниження цього показника характерне як для тваринницької (з 22,2% до 13,0%), так і рослинницької продукції (з 98,3% до 32,3%). Так, наприклад, рівень рентабельності вирощування зернових та зернобобових культур у 1990 р. становив 275,1%, у 2001 р. – 43,3%, а в 2011 р. – лише 26,1% [3].

Якщо у 1990 р. прибуток сільськогосподарських підприємств від реалізації продукції становив 11,4 млрд. крб. (близько 10 млрд. дол. США), то у 2011 р. – 21,5 млрд. грн. (близько 2,7 млрд. дол. США) [6]. Тоді як, наприклад, чистий прибуток американських фермерів у 2011 р. становив 98,1 млрд. дол. США, тобто був більш ніж у 40 разів більшим (хоча площа ріллі, яка використовується фермерами США, лише у 5 разів більша, ніж в Україні) [5]. Однією з основних причин такого становища, поряд із низькою ефективністю сільськогосподарського виробництва (перш за все низьким рівнем продуктивності праці), значними темпами росту цін на матеріально-технічні ресурси та пально-мастильні матеріали, є недосконалість економічних відносин на аграрному ринку, що породжує цінову дискримінацію з боку посередників, які вміло користуються нерозвинутістю прозорих напрямів збуту сільськогосподарської продукції.

Аналіз динаміки й структури сільськогосподарського виробництва за 1990-2011 рр. виявив негативну тенденцію його натуралізації. По-перше, за цей період значно зросла частка господарств населення у загальних обсягах сільськогосподарського виробництва. По-друге, результати аналізу офіційних даних обласних Головних управлінь статистики Держстату України підтвердили думки науковців-теоретиків про низький рівень товарності сільськогосподарської продукції у господарствах населення. У 2011 р. рівень товарності зернових та зернобобових культур у господарствах населення становив 24 %, насіння соняшнику – 54 %, картоплі – 4 %, овочів – 11 %, плодів та ягід – 18 %, худоби і птиці (у живій вазі) – 30 %, молока – 49 % [3; 7].

Зростання частки натурального виробництва в Україні (виробництва, спрямованого на задоволення своїх власних потреб господарюючих одиниць), відбувається на протилежному світовим тенденціям, які свідчать про поглиблення поділу праці та спеціалізації. Це стає неможливим в умовах значного поширення натурального виробництва. Процеси концентрації виробництва у господарствах населення зумовлюють збільшення затрат ручної праці на одиницю виготовленої продукції, відповідно, низьким залишається рівень продуктивності праці, а також загострюється проблема парцеляризації земель сільськогосподарського призначення. Процеси парцеляризації земель не дають змогу підвищувати ефективність сільськогосподарського виробництва шляхом використання сучасної техніки, оскільки її застосування на маленьких клаптиках землі є нецільовим.

Для дослідження впливу ринкових трансформацій на розвиток економічних відносин на аграрному ринку України (та інших постсоціалістичних країн) нами запропоновано методичку розрахунку середньозваженого рівня товарності продукції, який, з однієї сторони, враховує частку сільськогосподарських підприємств та господарств населення у валовому випуску певного виду продукції, а з іншої – рівень товарності продукції у цих суб'єктах господарювання.

З нашої точки зору, розрахунок середньозваженого рівня товарності продукції слід здійснювати за формулою:

$$\frac{P_{с-г.мідпр.} + P_{гос.нас.}}{B_{с-г.мідпр.} + B_{гос.нас.}} \times 100\% \quad (1),$$

де $P_{с-г.мідпр.}$ – обсяги реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами;

$P_{гос.нас.}$ – обсяги реалізації продукції господарствами населення;

$B_{с-г.мідпр.}$ – обсяги виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами;

В *обсягах* – обсяги реалізації продукції господарствами населення.

Результати розрахунків рівня товарності основних видів продукції наведено у табл. 2.

Таблиця 2.
Середньозважений рівень товарності основних видів сільськогосподарської продукції в Україні, %

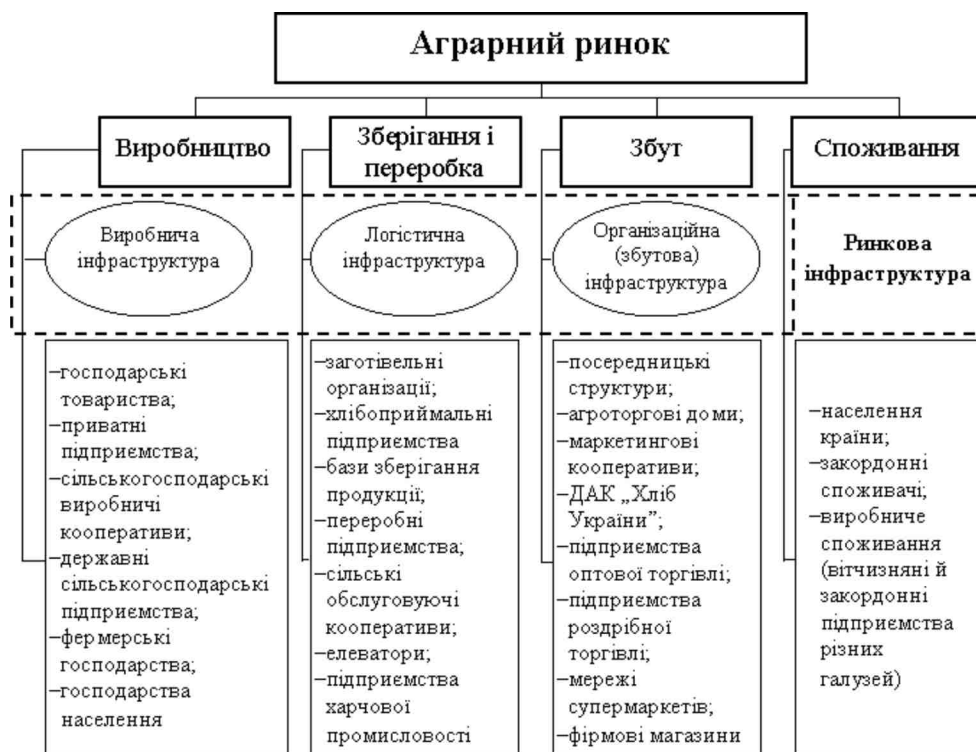
	Роки				2011 до 1990, +/-
	1990	2000	2010	2011	
Зернові та зернобобові культури	37	47	65	56	+19
Цукрові буряки (фабричні)	98	92	77	81	-17
Насіння соняшнику	86	69	87	71	-15
Картопля	13	4	5	5	-8
Овочі	66	18	18	19	-47
Плоди та ягоди	48	27	26	28	-20
Худоба та птиця (у живій вазі)	81	68	69	70	-11
Молоко і молочні продукти	83	55	56	57	-26
Яйця	56	36	58	61	+5

Джерело – власні розрахунки автора.

Негативні тенденції спостерігаються у динаміці рівня товарності більшості видів сільськогосподарської продукції. Збільшення цього показника для зернових культур супроводжувалось зростанням обсягів їх виробництва (56,7 млн. т у 2011 р. проти 51,0 млн. т у 1990 р.). Відповідно, значно зросли обсяги обмінних операцій із цими культурами. Також слід відзначити наступне. Хоча середньозважений рівень товарності насіння соняшнику знизився у 2011 р. (порівняно із 1990 р.) на 15 пунктів, проте, враховуючи значне зростання його виробництва в Україні (більш ніж у три рази – з 2,6 млн. т у 1990 р. до 8,7 млн. т у 2011 р.), стрімко збільшились обсяги обмінних операцій із цією культурою. І навпаки, хоча обсяги виробництва овочів у 2011 р. зросли на 47% проти відповідного показника 1990 р., це супроводжувалось зниженням середньозваженого рівня товарності цієї продукції знову ж таки на 47%. Відповідно, їх присутність в обмінних процесах залишилась незмінною.

Суттєве зменшення (більш ніж у 2 рази) обсягів виробництва худоби та птиці, а також молока супроводжується зниженням середньозваженого рівня їх товарності. Це зумовлює різке зменшення їх присутності в обмінних операціях (передусім на первинному ринку).

У процесі ринкових трансформацій значно змінилась суб'єктна структура економічних відносин на аграрному ринку. На сьогоднішній день вона загалом є наступною (рис. 1).

Рис. 1. Структура господарюючих суб'єктів аграрного ринку

Джерело – сформовано автором.

Характерною особливістю реалізації сільськогосподарської продукції в Україні в перехідний період є невелика смість первинного ринку сільськогосподарської продукції, тобто поставок продукції товаровиробниками безпосередньо переробним підприємствам. Частка продукції, що реалізується сільськогосподарськими підприємствами переробним підприємствам, з кожним роком зменшується (табл. 3).

Таблиця 3.
Структура реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами, %

Напрями збуту	Рік								Характеристика ринку товаро-просування
	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	
1) переробним підприємствам	96,0	53,0	21,0	24,5	19,8	15,2	16,0	15,9	Продукція реалізується на первинному ринку
2) населенню в рахунок оплати праці	2,0	11	23	3,6	1,1	0,8	0,6	0,3	

3) пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток)	-	-	...	4,1	2,8	2,5	2,3	2,2	
4) на ринку, через власні магазини, ларки, палатки	2,0	24,0	37,0	13,0	8,2	7,1	6,6	5,3	
5) за іншими напрямками	-	12	19	54,7	68,1	74,4	74,5	76,3	Продукція надходить на вторинний ринок

Джерело – розраховано на основі даних Державної служби статистики України [1; 8].
... – немає даних.

Якщо у 1990 р. сільськогосподарські підприємства 96% продукції реалізовували переробним підприємствам, то у 2009 р. – лише близько 15%. Це зумовлюється несистемністю і хаотичністю розвитку прямих зв'язків між суб'єктами II і III сфер АПК, незначною кількістю діючих підприємств комбікормової промисловості тощо.

Завдяки реалізації продукції сільгоспвиробниками за іншими напрямками формується вторинний ринок сільськогосподарської продукції, що розглядається в дослідженнях переважно як сфера посередництва. У вартісному виразі питома вага реалізованої у цій ланці продукції у 2011 р. становила 87,5 млрд. грн., або 76,3% загального обсягу виручки сільськогосподарських підприємств від реалізації продукції.

Тенденції реалізації сільськогосподарської продукції різного роду посередникам стосуються не лише сільськогосподарських підприємств, а й господарств населення. У разі реалізації ними на ринку великої рогатої худоби, свиней, картоплі, овочів, плодів і ягід та іншої продукції ціна значно вища, ніж при реалізації «за іншими напрямками», тобто посередникам. Так, наприклад, у 2011 р. різниці в цінах по цих напрямках для картоплі сягнула 49%, плодів та ягід – 46%, худоби та птиці – 15%. Враховуючи, що 61,1% картоплі, 42,6% плодів та ягід, 62,4% худоби та птиці реалізувалось посередникам, це не могло не відобразитись на фінансовому становищі господарств населення [3].

Отже, результати досліджень свідчать, що переважна частина сільськогосподарської продукції потрапляє до комерційних посередників, які контролюють експортні, оптові та дрібнооптові товаропотоки та основні доходи від реалізації. Відомо, що сільське господарство, передусім рослинництво, характеризується сезонністю виробництва продукції, і внаслідок цього великою є амплітуда коливання цін реалізації, причому свого мінімуму вони досягають в період збирання врожаю і під кінець календарного року, коли сільськогосподарським підприємствам необхідно здійснювати розрахунки з бюджетом. Так, наприклад, найбільші обсяги реалізації зернових культур припадають на серпень та грудень. Загалом протягом останніх чотирьох років (2008-2011 рр.) сільськогосподарськими підприємствами у серпні реалізовано 15,8 млн. т зернових, у грудні – 19,5 млн. т, тоді як у січні – лише 2,9 млн. т. У першій половині маркетингового періоду (липень – грудень) протягом останніх 4 років сільгоспідприємствами реалізовано 85,1 млн. т зернових, другої половини (січень-червень) – лише 23,6 млн. т. Причому амплітуда коливання середніх цін реалізації цієї продукції становила: у 2008 р. – 96,4%, у 2009 р. – 45,5%, у 2010 р. – 38,6%, у 2011 р. – 48,3% [3]. Хоча, наприклад, у США таке відхилення складає максимум 10-15%.

Значні обсяги сільськогосподарської продукції продовжують продаватися з поля, току поза офіційними ринковими каналами (біржова торгівля, оптові продовольчі ринки, агроторгові домівки тощо), що стає приводом до тінювих операцій. У такий спосіб продається 60% зерна та цукру, 72% насіння соняшнику [9, 5].

Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що частина фінансових проблем аграрного сектору сконцентрована у сфері збуту продукції. Спрямування основних товаропотоків продукції до комерційних каналів збуту з непрозорими умовами купівлі-продажу, визначення якості продукції та цін, призводить до значних фінансових втрат виробників. Внаслідок непрозорості збуту продукції цим каналом мають місце найнижчі ціни на продукцію і найгірша їх кон'юнктура. Хоча власники і менеджери сільськогосподарських підприємств іноді вигідні такі операції, бо вони досить часто супроводжуються так званими «відкатами», тінювими розрахунками, уникненням від оподаткування тощо.

Таким чином, недосконалість обміну, зумовлена перш за все причинами інституціонального характеру, стає причиною зростання цін на кінцеву продукцію, оскільки наявність великої кількості посередницьких структур (діяльність яких неконтрольована) призводить до формування високих трансакційних витрат. У результаті вартість продовольства зростає більш як удвічі. Оплачувати такі витрати може не кожен споживач. У результаті ринок звужується, а сільськогосподарські товаровиробники несуть збитки.

Важливо, щоб державна аграрна політика передбачала посилення уваги до регулювання аграрного ринку та сприяла розв'язанню назрілих проблем. Однак нині не відчувуються вагомі зрушення у цьому напрямку. Відсутність науково обґрунтованих ефективних механізмів функціонування аграрного ринку у сукупності з іншими проблемами, що перешкоджають розвитку аграрного виробництва, зумовлюють значні диспропорції у споживчому попиті населення.

Нині лише 27,3% середньодобового раціону в Україні забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, при встановленому пороговому критерії – 55%. Крім того, якщо у 1990 р. середньодобова калорійність спожитих продуктів харчування в розрахунку на 1 особу в Україні становила 3597 ккал, то у 2011 р. – лише 2951 ккал [10, 11]. Хоча для розвинених країн світу норма споживання, нижче якої починається процес голодування, становить 2800-3000 ккал на день. Рівень і якість добового споживання продовольства в розрахунку на душу населення в найближчих країнах-сусідах становить: у Польщі – 3534 ккал, Чехії – 3406 ккал, Литві – 3424 ккал, Білорусі – 3386 ккал, Росії – 3049 ккал [11]. Але можна припустити, що й ці низькі показники споживання в Україні завищені – внаслідок недосконалої методики визначення харчової цінності продуктів, яка не враховує їх неїстівну частину, що займає значну частку в окремих видах продуктів. Дослідження фахівців показують, що, наприклад, неїстівна частина картоплі становить 28%, капусти – 20%, свинини – 13%, бройлерів – 30%, яєць курячих – 13%, риби – до 55% [12].

Протягом останнього десятиріччя в Україні спостерігається одноманітне жирново-вуглеводне харчування більшої частини населення. Енергетична цінність раціону як дорослих, так і дітей забезпечується вуглеводами на 60-80% за рахунок хлібобулочних і кондитерських виробів, картоплі та цукру. Значно нижче норм у 2011 р. споживалось молока та молочних продуктів – 54% від раціональної норми, м'яса та м'ясопродуктів – 64%, плодів та ягід – 58%, риби та рибопродуктів – 67% [10, 8]. Лише за такими позиціями як «хліб і хлібопродукти», «картопля», «олія», «цукор», «овочі та баштанні» фактичне споживання у 2011 р. перевищило раціональну норму. Проте таке перевищення по зазначених групах продовольства, особливо хлібопродуктах, цукру та картоплі, є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

Оскільки споживання населенням продуктів харчування по більшості видів знаходиться нижче раціональних норм, то, відповідно, ємність внутрішнього ринку продуктів харчування є меншою за економічно обґрунтований рівень (табл. 4). Хоча очевидно, що економічно обґрунтований рівень міг бути значно вищим за умови збереження тієї кількості населення, яка була у 1990 р.

Дані таблиці 4 показують, який колосальний економічний потенціал для свого розвитку за рахунок лише внутрішнього ринку має аграрний сектор економіки. Нині, за розрахунками фахівців ІАЕ УААН, потенціал розширення внутрішнього ринку продуктів харчування в Україні становить близько 90 млрд. грн. В основу розрахунків покладено раціональні норми харчування, враховано рівень власного виробництва продуктів харчування та ціни на них.

Важливою умовою ефективного використання споживчого попиту є його цільове спрямування на мотивацію вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції. Очевидно, що проблема доступу до продовольства різних верств населення пов'язана з платоспроможним попитом, який залежить від їх доходів. Важливою складовою сукупних доходів населення є заробітна плата. У цьому контексті слід відзначити, що протягом 2009-2011 рр. темпи зростання вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції (13,7%) перевищували темпи зростання реальної заробітної плати в Україні (8,8%) [3].

Таблиця 4. Ємність внутрішнього ринку (тис. тонн)

	Фактичні дані за 2010 рік	Потенційна ємність (економічно обґрунтований рівень) ¹	Рівень 2010 р. до економічно обґрунтованого рівня, +/-
М'ясо та м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	2339,4	3640,0	-1300,6
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	9363,0	17290,0	-7927,0
Яйця (млн. шт.)	14165,0	13195,0	970,0

Риба та рибопродукти	614,3	910,0	-295,7
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	5046,8	4595,5	451,3
Картопля	6368,3	5642,0	726,3
Овочі та баштанні	7440,0	7325,5	114,5
Плоди, ягоди та виноград	2405,0	4095,0	-1690,0
Олія рослинна	625,3	591,5	33,8
Цукор	1758,3	1729,0	29,3

¹ Потенційна ємність внутрішнього ринку розрахована на основі прогнозованої чисельності населення України на 1.01.2013 р. – 45,5 млн. осіб.

Джерело – власні розрахунки автора на основі даних Держстату України [10, 8-9].

У світовій практиці на рівні відповідних органів ООН давно визначено, що погодинна заробітна плата нижче трьох доларів США є критичною, яка виштовхує працівника за порогову межу його життєдіяльності. За даними Держстату, в Україні середня заробітна плата за оплачену годину в січні-грудні 2011 р. становила 17,31 грн. або 2,16 дол. США [13, 225-226]. Таким чином, заробітна плата в Україні була майже на 40% нижчою за це порогове значення. Крім того, нині практикується встановлення мінімального рівня оплати праці, виходячи з прожиткового мінімуму, що відображує кризовий стан економіки [14]. У нормальних умовах мінімальний рівень оплати праці повинен відповідати вартості набору товарів і послуг, які входять до споживчого кошика, включаючи не тільки фізіологічні потреби, але й забезпечення кваліфікаційного зростання і розвитку творчого потенціалу працівника.

Вагомим чинником, що негативно впливає на динаміку й структуру сукупних доходів населення, є зниження частки заробітної плати у джерелах її формування. У структурі грошових доходів населення України у 2011 р. частка заробітної плати становила 41,7%, а соціальної допомоги та інших трансфертів – 37,0% [3]. Тобто при невиконанні або невчасному виконанні державою своїх соціальних функцій через ненаповнюваність державного бюджету спостерігатиметься катастрофічне зниження доходів домогосподарств, і відповідно, рівень продовольчої безпеки в країні.

Крім того, нині значна частина доходів населення спрямовується на придбання імпортного продовольства, зокрема і тих його видів, які можуть у достатній кількості вироблятися в Україні. Так, наприклад, обсяги імпорту м'яса та харчових субпродуктів зросли із 166,5 млн. дол. США у 2005 р. до 292,1 млн. дол. США у 2011 р., молока та молочних продуктів, яєць та меду – із 61,4 до 150,3 млн. дол. США, овочів – із 11,8 до 133,2 млн. дол. США, зернових культур – із 57,6 до 219,9 млн. дол. США, готових харчових продуктів із зернових культур – із 52,8 до 164,8 млн. дол. США [3].

Нині з України експортується передусім не тваринницька продукція чи готові харчові продукти, а рослинницька продукція з низькою часткою доданої вартості. Таким чином, після входження України до Світової організації торгівлі у 2005 р. країна поступово перетворюється на сировинний придаток розвинутих країн. Причиною такого становища є неефективна державна політика в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків.

Висновки. Процес формування аграрного ринку в Україні поки що перебуває на стадії становлення, відповідно, цей ринок ще далеко не повною мірою забезпечує виконання покладених на нього функцій і завдань. У результаті трансформації суб'єктної та об'єктної структури економічних відносин на аграрному ринку переважна частина сільськогосподарської продукції потрапляє до комерційних посередників, які контролюють експортні, оптові та дрібнооптові товаропотоки та основні доходи від реалізації. Внаслідок непрозорості збуту продукції за цим напрямком виникає найбільше цінових і фінансових проблем галузі, має місце поєднання низьких цін на продукцію із найгіршою її кон'юнктурою.

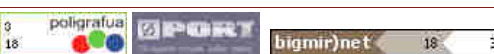
Неефективність функціонування аграрного ринку в сукупності з іншими проблемами, що перешкоджають розвитку аграрного виробництва, зумовлюють значні диспропорції в споживчому попиті населення – фактичні рівні споживання більшості видів продукції в Україні не відповідають науково обґрунтованим нормам.

Тому подальших досліджень потребують розробка дієвих заходів щодо стабілізації та розвитку аграрного ринку, збільшення його ємності, насамперед організації та впорядкування його комерційно-посередницького сектору, розширення можливостей інтервенційних, заставних закупівель продукції, збалансування кількісних і якісних параметрів попиту та пропозиції, нарощування експорту продукції в інтересах передусім сільськогосподарських товаровиробників, поширення на обслуговуючу кооперацію дії механізмів державної підтримки, визначених для агропромислового комплексу.

Список літератури:

1. Валова продукція сільського господарства України 1990 – 2010 (у постійних цінах 2010 р.): Статистичний збірник / За ред. Н.С. Власенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 48 с.
2. Валова продукція сільського господарства України за 2011 рік (у постійних цінах 2010 р.): Статистичний бюлетень / Відп. за вип. О. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 18 с.
3. Державна служба статистики України – офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
4. Рослинництво України 2011: Статистичний збірник / За ред. Н.С. Власенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 108 с.
5. World Development Indicators (1960-2010) [Електронний ресурс] / World Bank 2011: Data Catalog. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators>.
6. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 88 с.
7. Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2011 році: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 18 с.
8. Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2011 рік: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск О.М. Прокопенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 110 с.
9. Гайдучський П.І. Аграрна реформа: радикальні заходи, високий результат / П.І. Гайдучський // Економіка АПК. – 2002. – №12. – С. 3-7.
10. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: Статистичний збірник 2011 / За ред. Н.С. Власенко. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 54 с.
11. Гойчук О.І. Продовольча безпека / О. І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 347 с.
12. Химический состав пищевых продуктов: Справочник. Книга 2 / Под ред. И.М. Скурихина и М.Н. Волгарева. – М.: Агропромиздат, 1987. – 360 с.
13. Праця України у 2011 році: Статистичний збірник / Відп. за випуск І.В. Сенік. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 343 с.
14. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/rozdil/roz11.htm>.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"